

ne od *vojtòdá*. Osim što taj primjer potvrđuje Mikaljinu nesigurnost u određivanju naglasaka, također nam pokazuje da je Mikalja imao osjećaj za mjesto naglasaka i za naglasnu dužinu. Od tri tradicionalna naglasna znaka (akut, gravis, cirkumfleks), Mikalja koristi samo gravis i akut. Može se izdvojiti Mikaljina upotreba konstrukcije *od + genitiv* (umjesto konstrukcije *o + lokativ*), npr. *od članci(j)eh* (Mikalja, str. 13) i posvojnoga genitiva s prijedlogom *od*, npr. *za djecu od Dalmaci(j)e* (Mikalja, str. 9). Neki autori smatraju da su spomenuti primjeri rezultat utjecaja talijanskoga jezika.

Upravo je talijanski jezik i razlog zbog kojega Mikalja potpuno izostavlja mnoge hrvatske gramatičke pojave (nisu mu bile

potrebne u opisu talijanskoga jezika). Ipak, izostavljanje ne znači nužno i neznanje. Vidljivo je to u tekstu gramatičkih objašnjenja gdje Mikalja upotrebljava komparativ, superlativ, lokativ, instrumental i mnoge druge pojave koje u *Gramatici* ne spominje. Ipak, u oglecima i studijama naglasak se često stavlja na ono što Mikalja nije obradio ili što je obradio nepotpuno, a izmiče, katkad, odgovor zašto je neka gramatička pojava obrađena na određeni način. Pretisak *Gramatike* u izdanju Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje u biblioteci *Pretisci*, uz opširan i nadasve vrijedan pogovor Darije Gabrić-Bagarić i Marijane Horvat zasigurno će to promijeniti.

Borana Morić

KNJIGA O HRVATSKOJ GLAGOLJICI

Anica Nazor

KNJIGA O HRVATSKOJ GLAGOLJICI, "Ja slovo znajući govorim..." (Erasmus naklada, Zagreb, 2008.)

Ministarstvo kulture je 1999. g. prihvatilo projekt Erasmus naklade o koncipiranju i realizaciji velikih reprezentativnih izložbi o glagoljici u inozemstvu kojih je rezultat ova knjiga koju imamo pred sobom. Prema riječima akademkinje Anice Nazor, autorice knjige, ovo je djelo rezultat dosadašnjih istraživanja o hrvatskoj glagoljici, kao i dosadašnjeg autoričina istraživanja. Prikazuje postanak i razvitak glagoljskoga pisma, njegovu funkciju i važnost za hrvatski kulturni i nacionalni

identitet, sve potkrijepljeno primjerima. Autorica Anica Nazor, filologinja, paleoslavistica, paleokroatistica, bila je ravnateljicom Staroslavenskoga instituta, urednicom časopisa *Slovo* istoga instituta, na čelu je projekta izradbe Rječnika staroslavenskoga jezika hrvatske redakcije, a priredila je izložbe o glagoljici u Dublinu, Bruxellesu, Berlinu, Stuttgartu, Karlsruheu čiji su katalogi bili zapaženi u zemljama u kojima su izložbe održane, ali i u nas. Ocijenjeno je da predstavljaju više

od kataloga pa su odatle krenuli poticajni da se objave na hrvatskom jeziku. Nakladnik se u dogovoru s autoricom odlučio na priređivanje knjige o hrvatskoj glagoljici u kojoj će ukratko i na temelju ukupnih znanstvenih istraživanja biti prikazana i primjerima potkrijepljena sva područja glagoljicom ispisana i tiskana kojima će se pokazati da je to pismo podmirivalo civilizacijske potrebe, a da pritom knjiga ne premaši opseg kataloga.

Pred nama je, dakle, knjiga koju od sličnih djela koja se bave glagoljicom, kako navodi jedan dnevni list, razlikuju vrlo detaljno objašnjenja pojedinih fenomena vezanih za ovo pismo, kao i činjenica da je štivo namijenjeno široj publici – od onih koji se tek žele upoznati s dijelom naše bogate baštine do onih koji žele produbiti svoje znanje o toj temi. Sastoji se od četiri dijela: *Glagoljsko pismo*, *Glagoljica rukom pisana*, *Glagoljica tiskom objavljena*, *Glagoljica danas*. Osim toga, u kazalo knjige ulaze i naslovi *Gdje je što* (Kako čitati ovu knjigu i Predgovor nakladnika) te *Prilozi* (Literatura, Kratice, Bilješka o autorici, Najčešće ligature (spojnice) glagoljskih slova, Naučite čitati glagoljicu, Naučite pisati glagoljicu).

Knjigu, bogatu ilustracijama koje je obradio Dario Sabljak, treba započeti čitati prema uputama danim pod podnaslovom *Kako čitati ovu knjigu*, od kraja rasklopivši zadnju “klapnu” na kojoj se nalazi azbuka – ključ za poznavanje glagoljskih slova te je na taj način glagoljski abecedarij uvijek s desne strane knjige. Osim toga, detaljniji pregled azbuke prema Josipu Hammu nalazi se i na 14. stranici knjige uz brojevnú vrijednost slova čije se pisanje može provjeriti na svakoj stranici uz paginaciju. Glagoljski su tek-

stovi doneseni u latiničkoj transkripciji, a objašnjenja su dana u uvodnom tekstu namijenjenu čitatelju. Osnovni je tekst pisan crnim slovima koji počinje poglavljem *Pismo i za Hrvate*, a manji su popratni tekstovi o posebnim pitanjima smješteni u okvire ili iza osnovnoga teksta. Posebno se u okvirima donose ilustracije spomenika (npr. Bašćanske ploče, Krčko-ga natpisa; Misala kneza Novaka, Misala Hrvoja Vučića Hrvatinića), a objašnjenja se i povijesni podaci o njima mogu pročitati podno ili sa strane. Usto, čitajući knjigu, nailazi se na objašnjenja stručnih izraza označenih strelicom, a upućuju na pojam koji pripada stručnom području kojim se čitatelj ne mora baviti, npr. → **vikar** – zamjenik, namjesnik (biskupa, nadbiskupa itd.).

U prvom se dijelu knjige pod nazivom **Glagoljsko pismo**, s podnaslovima *Pismo i za Hrvate*, *Rukopisi*, *Glagoljica tiskom objavljena*, navode značajke, razvoj i tipovi, podrijetlo, geneza i rasprostranjenost glagoljskoga pisma. Glagoljica se na hrvatskom tlu od XII. do XIII. st. razvijala samostalno, stvorila se vlastita *uglata stilizacija* prilagođena osnovnomu hrvatskomu, pomlađenomu, pretežno čakavskomu, fonološkomu sustavu. U zadnjoj četvrti XIV. st. razvija se poluustav, a potkraj stoljeća kurzivno pismo s dva tipa: knjižskim kurzivom i kancelarijskim kurzivom. Glagoljicom se pisalo na dva idioma, hrvatskom crkvenoslavenskom (biblijske knjige, tekstovi, citati, liturgijske knjige, neki književni tekstovi) i na hrvatskom narodnom, pretežno čakavskom, jeziku (pisma ili isprave, javne rasprave).

Od najstarijih spomenika u ranom srednjem vijeku pa sve do izuma tiska, ali i još

dugo nakon toga, glagoljica rukom pisana bilježila je i dokumentirala sve važne promjene u hrvatskoj društvenoj zbilji – uvodni je tekst drugoga dijela knjige pod naslovom **Glagoljica rukom pisana**. Autorica je ovaj najopsežniji dio knjige podijelila na nekoliko dijelova: *Počeci: najstariji rukopisi i abecedariji, Natpisi, Liturgijski tekstovi, Biblijski tekstovi, Apokrif, Legende i vizije, Poučna proza i poezija i Pravni spomenici*. Od Kločeva glagoljaša nastaloga u XI. st., preko Bečkih listića do Glagoljskog abecedarija penitencijara Jurja iz Slavonije s početka XV. st., autorica upoznaje čitatelja s postankom i sudbinom hrvatskih rukopisa uz navedene osnovne podatke i ilustraciju. Potom je autoričina pozornost usmjerena na glagoljske natpise kao najstarije potvrde glagoljskoga pisma u Hrvatskoj većina kojih se odnosi na gradnju crkava i samostana, na inventar crkve, na gradnju i druge sadržaje vezane za privatne stambene kuće. Glagoljski epigrafski spomenici prvorazredna su vrela za kulturnu povijest jer su kamen i zid postojani, nepomični, pa natpisi obično ostaju gdje su i nastali – na mjestu klesanja i urezivanja. Ništa manje nisu važni glagoljski grafiti ugrebeni na zidu, najčešće na zidnim slikama, kao prvorazredni povijesni izvori čije je pojavljivanje na raznim mjestima otkrivenje povijesti ljudske svakidašnjice. Najvažniji natpisi koji potječu iz XI. i XII. st., kao što su: Plominski natpis, Valunska ploča, Bašćanska ploča, Krčki natpis, Grdoselski ulomak te grafiti: Humski grafit i Ročki glagoljski abecedarij, prema riječima Anice Nazor *daju obilje podataka o imenima, prezimenima, o strukturi vlasti, o ambicijama, pothvatima, kreativnom potencijalu društva, o čitavu nizu imena domaćih graditelja, kipara i sli-*

kara. O glagoljskim natpisima ne može se govoriti, a da se ne spomene istraživač natpisa Branko Fučić i njegovo kapitalno djelo *Glagoljski natpisi* u kojem je, između ostalog, dao katalog nalazišta nabrojena abecednim redom, dok je autorica Anica Nazor u svoju knjigu uključila njihov topografski prikaz. Svaki od natpisa, uz objašnjenje u glavnom tekstu, predstavljen je i ilustracijom uz transliteraciju i popratnim tekstom s osnovnim podacima.

U poglavlju koje slijedi, *Liturgijski tekstovi*, prikazane su temeljne liturgijske knjige Katoličke crkve, misali i brevijari. Bogato ilustrirano poglavlje raskošnih predložaka čitatelja upoznaje i sa skupljenim tekstovima različitih tipova misala i brevijara – najvrednijim biblijskim rukopisima – vodeći ga pritom kroz povijest Katoličke crkve. Na glagoljici su nastali prijevodi biblijskih tekstova (više od pola Biblije prevedeno je i očuvano u glagoljskim rukopisima XIV. i XV. st.), misali i brevijari koji sadrže biblijska čitanja i životopise svetaca, te apokrifna književna djela, spisi koji su sadržajem i naslovima srodni kanonskim biblijskim knjigama. Prema bilješkama samih pisaca, iz pojedinih rukopisa može se iščitati kratka povijest i vrijeme njihova postanka, npr. Berlinski misal (1402.), *remekdjelo majstora Bartola za 26 zlatnika* koji je lijepo kaligrafski pisao i vješto slikao inicijale i minijature: ...Lêť gospodnjih č·u·b· [=1402]... Nabrojani su i obrađeni još neki misali od iznimne važnosti: najstariji datirani glagoljski Misal kneza Novaka (1368.), jedan od najraskošnije iluminiranih Misal Hrvvoja Vukčića Hrvatinića (oko 1404.), I. i II. vrbnički misal (1456. i 1462.), “poslastica među rukopisima” Newyorški misal

(XV. st.) nazvan po mjestu gdje se danas čuva, te brevijari: najstariji fragmenti u Vrbniku na otoku Krku (XIII. st.), naš najstariji hrvatskoglagoljski Prvi vrbnički brevijar (XIII. / XIV. st.), Brevijar popa Mavra (1460.), zapis suvremenika o Kravskom polju II. novljanski brevijar (1495.), Ljubljanski homilijar (prva polovica XII. st.) te Brevijar Vida Omišljanina (1396.), jedan od naših najvrednijih rukopisa. Biblijski tekstovi, kojih je najviše u hrvatskoglagoljskim misalima i osobito brevijarima, širili su se sa slavenskim bogoslužjem iz Moravske po slavenskim zemljama. Autoričin izbor tih tekstova istoimeno čini poglavlje.

U sljedećem se poglavlju, čija su tema apokrifi, polazi od Života Adama i Eve pa sve do Pavlove vizije (Apokalipse). To su spisi sadržajem i naslovima srodni biblijskim tekstovima, ali ih Crkva nikada nije uvrstila u službene crkvene spise, tzv. kanon. Neki su od njih ipak ušli u liturgiju, a mnogi su dospjeli u Zlatnu legendu, zbirku svetačkih života, legenda o Djevici Mariji i drugih priča povezanih s crkvenim blagdanima. Najstariji je spomenik posve formirane hrvatske ugate glagoljice apokrif nastao u II. st. na grčkom jeziku, a na staroslavenski preveden negdje u Bugarskoj ili Makedoniji već u X. ili najkasnije XI. st., glagoljski fragment, najstariji južnoslavenski prijepis tog apokrifa Djela Pavla i Tekle iz XIII. st.

Legenda o svetom Eustahiju, Čistilište svetoga Patricija, Amulet tipa Sisina i Michael, Legenda o svetom Nikoli, Život Marije Magdalene, Marijini mirakuli, Tundalovo viđenje, Viđenje Varohovo, Viđenje svetoga Brnarada, Razgovor meštra Polikarpa sa smrću, Fiziolog, Legenda o sve-

tom Pavlu pustinjaku, Lucidar, Čtenje svetoga Mavra mučenika, Legenda o mučenju svetoga Jurja, potpoglavlja su koja čine poglavlje *Legende i vizije*. Autorica je uz svaki naslov i njegovo obrazloženje priložila ilustraciju jednoga dijela teksta kojega je priča dana ukratko uz osnovne podatke o izvorniku, njegovoj pohrani i objavi različitih, dužih i kraćih, verzija.

Nakon toga, čitatelj se upoznaje s Romanom o Troji, Kvariezimalom i Tlmačenjem od muki, Pjesmama iz Pariškoga zbornika objedinjenim pod naslovom *Poučna proza i poezija*. Riječ je o djelima koja su sačuvana na glagoljskom pismu, a privlačno su i omiljeno štivo filozofa. Kvariezimal i Tlmačenje od muki zanimljiva su zasebna djela zbog svojega postanka. Nastala su pisarskom rukom Šimuna Grebla iz Roča, jednoga od ponajboljih i najinteligentnijih glagoljskih pisara XVI. st. koji je usto svoje ime zapisao u još nekoliko rukopisnih knjiga, osobito misala i brevijara.

Pravni spomenici naslov je poglavlja koje obuhvaća mnoga pisma ili isprave javne vjere nastale na glagoljici i hrvatskom jeziku, pretežito čakavskom, kojima je obuhvaćen sav privatnopravni odnos, uz djelomice opće javno pravo. Očuvalo se mnogo glagoljskih isprava od kojih najstarija potječe iz početka XII. st. Prema autoričinim riječima, glagoljske su isprave važan izvor za povijest hrvatskoga jezika i najpotpunija su zbirka hrvatskoga narodnoga govora u srednjem vijeku i čitavom XVI. st. U potpoglavlje *Zakoni, statuti, regule...* ulaze Vinodolski zakon, Istarski razvod, Regula sv. Benedikta, Knjiga računa bratovštine (crkve) i općine Roč u Istri te Knjiga primitaka i izdataka bratovštine (crkve) sv. Antu-

na u Belom na Cresu. Drugo potpoglavlje čine, pod zajedničkim nazivom *Acta Croatica (Listine hrvatske)*, objavljene glagoljske isprave, poneka pisma, neki natpisi i zapisi iz rukopisa, ponajviše s područja negdašnje Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, ali i s područja Istre i zapadne Bosne, od kojih je autorica izdvojila Dobrinjsku ispravu te Oporuku Jelene, sestre Petra Kružića. Taj diplomatarij hrvatske povijesti pisan je hrvatskim jezikom, a priredio ga je i objavio Ivan Kukuljević 1863. pod nazivom *Acta Croatica. Listine hrvatske*, kao prvu knjigu zbirke *Monumenta historica Slavorum meridionalium. Povjestni spomenici južnih Slavenah*. u načelu na izvornom pismu (glagoljici, ćirilici i latinici). Kronološki korpus obuhvaća razdoblje XII. – XVI. st. Osmo poglavlje autorica završava naslovom *Redovničke konstitucije* kojih su se redovnici morali pridržavati i po kojima su živjeli. To su odredbe, pravila i propisi redovničke zajednice. Kao primjer autorica navodi propise franjevac-trećoredaca te Klimantovićeve konstitucije (1492. g. poznate po fra Šimunu Klimantoviću, gvardijanu na Školjiću, koji ih je zabilježio u jednom od četiriju svojih (glagoljskih) rukopisa).

Treći dio knjige, pod zajedničkim nazivom **Glagoljica tiskom objavljena**, obuhvatio je inkunabule, prve objave u XVI. st., tiskare (senjsku i riječku), protestanske knjige te istočnoslavenizirana izdanja glagoljskih knjiga. Pet je glagoljskih inkunabula u Hrvata: Misal (prvotisak), nepoznato mjesto tiskanja, 1483.; Brevijar, nepoznato mjesto tiskanja, 1491.; Baromićev brevijar, Venecija, 1493.; Senjski misal, Senj, 1494.; Spovid općena, Senj, 1496. Još su tri tiskane latinicom: dva

molitvenika i Lekcionar Bernardina Splićanina. Prema autoričnim riječima, usto, riječ je o još stotinu i pedeset tiskanih knjiga u XV. st. čiji su tvorci bili Hrvati, bilo kao pisci, priređivači, prevoditelji, nakladnici ili tiskari. Svih pet inkunabula dobilo je zasluženno mjesto u ovoj knjizi uz ilustracije i materijalne podatke o priređivaču teksta, slovorescu, slagaru, tiskaru, mjestu tiskanja, materijalu na kojemu je tekst tiskan, broju listova, veličini, broju očuvanih primjeraka, faksimilima te mjestima gdje se ti primjerci nalaze. Autorica je posebno mjesto dala Misalu iz 1483., najstarijoj hrvatskoglagoljskoj tiskanoj knjizi, kao najljepšoj od svih tiskanih glagoljskih knjiga koje su izlazile od XV. sve do početka XX. stoljeća.

Senjska je tiskara 11. poglavlje u knjizi te treće poglavlje dijela *Glagoljica tiskom objavljena*. Riječ je o prvoj tiskari za koju se pouzdano zna da je djelovala na hrvatskom tlu. O senjskoj tiskari nisu poznati arhivski i drugi podaci, već su važni podaci dobiveni zahvaljujući kolofonima. Od 1494. do 1508. glagoljskim je slovima tiskano najmanje sedam knjiga – dvije liturgijske i pet knjiga hrvatskih prijevoda popularnih europskih crkvenih priručnika i popularnih nabožno-poučnih književnih djela. Sva su izdanja već ranije navedena kao senjska izdanja. Osim senjske, na domaćem se tlu 1530. g. pojavljuje još jedna glagoljska tiskara – riječka Šimuna Kožičića Benje, biskupa modruškoga. U nepunih je šest mjeseci od prosinca 1530. do 27. svibnja 1531. tiskano šest glagoljskih knjiga: Oficij rimski / Oficij blaženije Devi Marije, Psaltir, Misal hruacki, Knjižice krsta, Knjižice od žitija rimskih arhijerejev i cesarov, Od bitija redovničkoga knjižice. Ta su djela jedina

svjedočanstva o navedenoj tiskari jer se podaci o priređivaču, mjestu i datumu tiskanja i tiskarima dadu iščitati iz kolofona. Treba posebno napomenuti važnost Misala hruackoga iz 1531. kojemu je i autorica Anica Nazor posvetila više prostora u knjizi. Taj je misal najopsežnije i najljepše Kožičičevo djelo za koji on u incipitu navodi da je misal *po rimski običaj i čin* sa svim onim što imaju latinski misali, neka su mjesta popravljena, ponovo prevedena i dodana. Očuvalo se 15 originalnih primjeraka, što u Hrvatskoj, što u svijetu. Na str. 113, kojom završava ovo poglavlje, ilustracijama su prikazane faze izrade srednjovjekovne knjige (proizvodnja papira, lijevanje slova, crtanje predloška za graviranje, rezanje matrice, tiskanje, otiskivanje sitnoslikarija, uvez knjiga).

Sljedeće, 13. poglavlje, daje pregled izdanih protestanskih knjiga te upoznaje čitatelja s osnivanjem hrvatske tiskare u Urachu, poznatim tiskarima, opremanjem knjiga te tada nastalim najvažnijim prijevodima, osobito pokušajem da se na hrvatski jezik prevede Biblija. Zanimljivo je što je na knjigama bilo označeno da su štampane u Tübingenu, premda je tiskara bila u Urachu. Treba izdvojiti i neke od glavnih suradnika u toj hrvatskoj tiskari, Stjepana Konzula Istranina i Antuna Dalmatina iz Senja. Autorica navodi svih 13 knjiga iz Uracha izdanih u četiri godine: Tabla za dicu, Katehismus i Mali katekizam, objavljene su 1561.; Postila, Prvi del Novoga testamanta, Jedni kratki razumni nauci, Artikuli ili deli prave stare krstianske vere, naslovi su objavljeni 1562.; Drugi del Novoga teštamanta, Kratka suma i Beneficium Christi iz 1563.; Spovid i spoznanije prave krstijanske vire, Brama

augustanske spovedi te Crikvèni ordinaric, knjige su tiskane 1564. Još je važno spomenuti da se u Urachu pazilo na ljepotu knjige, o čemu svjedoče ilustracije s nizom drvoreza inicijala, slika, portreta suradnika na izdanjima te su nastojali da prijevodi budu dotjerani. Stoga su osobitu pozornost pridavali jeziku koji je trebao biti razumljiv u što većem broju hrvatskih i srpskih krajeva.

Razdoblje u kojem su glagoljaši "dobili knjige, a izgubili jezik" odnosi se na XVII. i XVIII. st., čija su izdanja Rimske propagande označena kao "ruska", "rimska", tj. "istočnoslavenizirana", a čine 14. poglavlje ove knjige. Razlog tomu je što su knjige uglavnom izlazile u Rimu, a od presudne je važnosti bilo to što je brigu oko pripremanja i tiskanja liturgijskih i drugih tiskanih knjiga preuzela rimska *Sacra congregatio de propaganda fide* (Sveta kongregacija za promicanje vjere). U glagoljskim liturgijskim knjigama iz toga razdoblja provedene su promjene u tekstu i grafičkom sustavu, a najviše u jeziku prema pravopisnim i gramatičkim normama istočnoslavenskih gramatika crkvenoslavenskoga jezika. Glagoljske Propagandine knjige prema nekim su mišljenjima *pospješile propadanje i napokon potisnule glagoljsko pismo iz javnoga i kulturnoga života u Hrvatskoj*. Riječ je o izdanjima: Nauk krstjanski kratak, 1628., Azbukividnjak slovinskij, 1629., Missal rimskij va jezik slovenskij, 1631., Ispravnik za jereji ispovidnici, 1635., Časoslov rimskij slavinskim jazikom, 1648., Časoslov rimskij slavinskim jazikom, 1688., Missal rimskij va jezik slovenskij, 1706., Misse za umervšije, 1707., Missal rimskij slavenskim jazykom, 1741., Bukvar, 1753., Bukvar, 1763., Molitvi prežde..., 1765., Bre-

viarium romanum..., 1791., Čini svetyh, 1791. Razdoblje tiskanja liturgijskih glagoljskih knjiga, na jeziku koji je bio stran hrvatskim glagoljašima, završeno je krajem XVIII. st. tiskanjem 11 različitih svešćića slovima tiskare Svete kongregacije s ukupno četiri misna obrasca za blagdane svetaca čije je štovanje na području Mletačke Republike uvedeno u tom stoljeću.

Nastojanjem Dragutina Antuna Parčića, hrvatskoga jezikoslovca iz Vrbnika na otoku Krku, u glagoljski je misal vraćen izvorni hrvatski crkvenoslavenski jezik. S tim je u vezi naslov novoga poglavlja *Povratak izvornomu jeziku* (potkraj XIX. st.). U jezičnoj obnovi Parčić je polazio od hrvatsko-glagoljske tradicije i u tome se oslanjao više na tiskane misale, nego rukopise. Objavljivanje misala iz 1893. (Rimski misal slavenskim jezikom...), što ga je on tehnički pripremio i nadzirao njegovo tiskanje, najvažniji je događaj, prema riječima autorice, u novijoj povijesti hrvatskoga glagolizma. Objavljen je još dva puta, 1896. i 1905. To treće izdanje, ujedno je i posljednja liturgijska knjiga tiskana glagoljicom.

Četvrti, ujedno i završni dio knjige naslovljen **Glagoljica danas** daje pregled osuvremenjivanja glagoljice i glagoljskoga pisma te njegove uporabe kao obilježja kulture i hrvatskoga nacionalnoga identiteta nakon što je 1927. g., objavljivanjem glagoljskoga misala u latiničkoj transkripciji, koji je priredio Josef Vajs, glagoljsko pismo napušteno u liturgijskim knjigama. Glagoljica se dugo održala u liturgiji jer su glagoljaši uporno čitali misu iz Parčićeva *Misala*. I izvan liturgije oživjelo je zanimanje i briga za glagoljicu i glagoljaštvo. U nekad glagoljskim žarištima na Krku, u Istri i Senju osnovane su glagoljske aka-

demije; u čast glagoljici i glagoljašima između Roča i Huma u Istri podignut je osebujan spomen-kompleks: Aleja glagoljaša; u Gabonjima na o. Krku uređen je Put glagoljaša svetoga Petra, a u Senju se organiziraju Dani glagoljice. Treba dodati i da je započet i gotovo završen projekt Udruge "Sinjali" iz Baške kojim je zamišljena Baščanska staza glagoljice. Otvaranje će staze biti u listopadu 2009. godine. Osim toga, u Zagrebu se nalazi Staroslavenski institut kao nasljednik krčke Staroslavenske akademije u kojem se istražuju glagoljski biblijski, liturgijski, apokrifni, legendarni i drugi tekstovi te s tim u vezi hrvatski crkvenoslavenski jezik, s ciljem da se pripremi gramatika toga jezika. Isto tako, u Zagrebu je 1993. utemeljeno Društvo prijatelja glagoljice koje organizira predavanja s temama iz različitih područja glagoljaške baštine te tečajeve upoznavanja glagoljice. U ovoj je knjizi, usto, prikazana glagoljica kao nacionalni simbol Hrvatske i način na koji je glagoljica dospjela na mnoge uporabne predmete, čak i na ljudsko tijelo, te kako nadahnjuje umjetnike, uz ostale i književnike. Četiri su zadnje stranice posvećene izložbama, ranije navedenima, postavljenima u Dublinu, Berlinu, Bruxellesu, Stuttgartu i Karlsruheu. Time završava posljednji dio knjige koji govori o glagoljici i njezinoj uporabi i vrijednosti danas, te ujedno i sama knjiga, koju bez ustručavanja možemo nazvati udžbenikom glagoljice. Do sada je zasigurno došla u ruke mnogima i poslužila kao izvrstan priručnik poznavateljima glagoljice, ali, zbog sustavnosti i preglednosti predstavljanja građe, i onima koji su se glagoljicom tek počeli zanimati.

Mirjana Crnić